

Housing Estates and
Dreams of Living
Karolina Jirkalová

Multidisciplinary research was carried in the late seventies by a team of experts from the Research Institute for Building and Architecture (VÚVA) under the leadership of Jiří Musil, the conclusions of which were published in the 1984 book *Lidé a sídliště* [People and Housing Estates]. To this day it remains the most extensive and most complex study of life on housing estates in Czechia. The researchers compared twenty-two

housing estates in seven cities to older districts and areas with family houses. I will try to reveal some period and institutional limitations of the Musil team's research, without any ambition to challenge it as a whole. Most of all I will focus on the part of the survey that was devoted to residents' opinions on the architecture of the estates. Were the questionnaires open and unbiased enough? And do the published interpretations comply with the acquired data? And how do the results differ from similar though smaller surveys from the same period?

Keywords:
housing estates – Czechoslovakia – socialism – public opinion research – sociology – Research Institute for Building and Architecture – urbanism – Architecture – Jiří Musil

Klíčová slova:
sídliště – Československo – socialismus – výzkumy veřejného mínění – sociologie – Výzkumný ústav výstavby a architektury – urbanismus – architektura – Jiří Musil

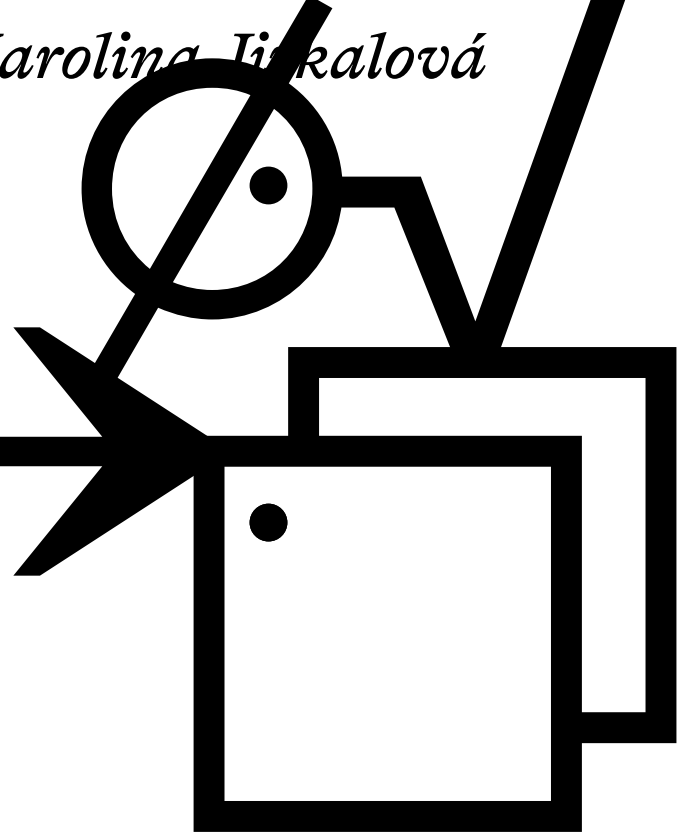
kajirk@seznam.cz

Autorka je doktorandkou Katedry teorie a dějin umění UMPRUM a redaktorkou časopisu *Art Antiques*.

Text vznikl v rámci řešení grantového projektu „Architektura a česká politika v 19. – 21. století“, NAKI II, MK ČR, DG18P02OVV041.

Sídliště a sny o bydlení. Studie života sídlišť zpracovaná týmem Jiřího Musila ve Výzkumném ústavu výstavby a architektury, 1976–1980

Karolina Jirkalová

Když se v roce 2018 konala výstava *Bydliště: panelové sídliště* v Uměleckoprůmyslovém museu v Praze⁽¹⁾, celá jedna vitrína byla věnována výzkumu života obyvatel nových sídlišť, který ve druhé polovině sedmdesátých let realizoval tým sociologa Jiřího Musila ve Výzkumném ústavu výstavby a architektury (VÚVA). Podle těchto dat byli lidé na sídlištích až na výjimky se svým bydlením spokojenější než obyvatelé jiných typů zástavby. V expozici posloužily výsledky výzkumu jako jeden z argumentů rehabilitace sídlištního bydlení, jehož veřejný obraz byl především v druhé polovině osmdesátých let a v devadesátých letech velmi negativní.⁽²⁾

Výstava prezentovala zjištění VÚVA jako nezpochybnitelná empirická fakta – ostatně Jiří Musil (1928–2012) je považován za přední osobnost oboru, vědce, který nikdy neztratil kontakt se světovou sociologií ani profesní čest. Ve Výzkumném ústavu výstavby a architektury v Praze pracoval Musil mezi lety 1958–1983, tedy podstatnou část své profesní dráhy. Zabýval se zde především sociologií bydlení, urbanismem a sociologií architektury. V šedesátých letech byl v čilém styku s kolegy a kolegyněmi na Západě, publikoval, pobýval na stážích a hostoval na zahraničních univerzitách, byl konzultantem OSN. Po roce 1989 se stal ředitelem obnoveného Sociologického ústavu Akademie věd a zasloužil se o znovuoživení oboru. V letech 1992–2003 pak

- 1 *Bydliště: Panelové sídliště. Plány, realizace, bydlení, 1945–1989*, koncepce Mariana Kubištová a Lucie Skřivánková, Praha: Uměleckoprůmyslové museum v Praze 2018.
- 2 K tomu viz: Rostislav ŠVÁCHA, „Stará města, panelová sídliště a denní tisk, 1960–1989“, *Zprávy památkové péče*, 2015, č. 4, s. 350–356; Maroš KRIVÝ, „Quality of Life or Life-in-Truth? A Late-Socialist Critique of Housing Estates in Czechoslovakia“, in: Ákos MORAVÁNSZKY – Torsten LANGE (eds.), *Re-Framing Identities. Architecture's Turn to History, 1970–1990*, Basel: Birkhäuser 2017, s. 303–318; Michaela JANEČKOVÁ, „Panelová sídliště ve filmu v období státního socialismu: Nadšení a kritické ohlasy“, in: Tomáš HOŘENÍ SAMEC – Michal LEHEČKA (eds.), *Pražská panelová sídliště jako místa protikladů*, Praha: Sociologický ústav AV ČR 2020, s. 12–15; Hubert GUZIK, „Spolia revoluce“, in: Hubert GUZIK (ed.), *Architektura v přerodu: 1945–1948, 1989–1992*, Praha: ČVUT 2019, s. 166–203. V devadesátých letech silně rezonoval projev Václava Havla z 25. 2. 1990, kde nazval sídliště „jakýmiisi králíkárnami, v nichž se nedá žít, ale pouze přespávat nebo se dívat na televizní seriály“. Václav HAVEL, „Projev prezidenta k výročí únorového převratu 1948“, in: Václav HAVEL, *Projevy z let 1990–1992, Letní přemítání. Spisy 6*, Praha: Torst 1999, s. 75–77.

přednášel na Středoevropské univerzitě (Praha, Budapešť, Varšava). Aktivně působil také v mezinárodních oborových organizacích.⁽³⁾

Výzkum života na českých sídlištích, kterému se Musilův tým ve VÚVA věnoval pět let (1976–1980), je i současnými badateli oceňován pro své metodické přístupy a multidisciplinaritu.⁽⁴⁾ Co do komplexnosti a rozsahu nemá tato studie dodnes srovnání. Kromě sociologů se na výzkumu podíleli také badatelé a badatelky s architektonickým, umělekohistorickým či ekonomickým vzděláním: Lubomír Kotačka, Irena Lérová, Eva Librova, Libuše Macková, Vítězslav Procházka a Zdeněk Ryšavý. Život dvaceti dvou „obytných útvarů“ na třinácti sídlištích v sedmi městech srovnávali se situací ve starších městských částech a ve čtvrtích rodinných domků. V roce 1985 pak výsledky výzkumu a jejich interpretaci představila široké veřejnosti kniha *Lidé a sídliště*.⁽⁵⁾

V následujícím textu se za pomoci dílčích sond pokusím poodhalit dobovou a institucionální podmíněnost výzkumu Musilova týmu, a to nikoli prostřednictvím dat z oblasti sociologie, sociální geografie či antropologie, ale metodami, které nabízejí dějiny architektury. Proto se také zaměřím pouze na tu část výzkumu, která je věnována pohledu obyvatel na samotnou architekturu a urbanismus. Neusiluji o zpochybnění komplexní práce Musilova týmu ani celkového vyznění výzkumu, které vypovídá o tom, že lidé byli v druhé půlce sedmdesátých let s bydlením na sídlištích vesměs spokojeni.

- 3 Heslo „Jiří Musil“, in: Zdeněk R. NEŠPOR (ed.), *Sociologická encyklopedie*, Sociologický ústav AV ČR, https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Musil_Jiri (cit. 14. 3. 2021).
- 4 Dokládá to i přednáška Slavomíry Ferenčuhové „Mezioborový a multimetodický přístup: jak sociologové spolupracovali s jinými obory v hodnocení výzkumu poválečných sídlišť v Československu (1976–1980)“ na online konferenci *Jak si přáli bydlet naši pracující? Sociologická expertiza a bytová výstavba 1945–1989*, 9. října 2020, pořadatelé: Ústav pro soudobé dějiny AVČR a Fakulta architektury ČVUT v Praze.
- 5 Jiří MUSIL a kol., *Lidé a sídliště*, Praha: Svoboda 1985.

Na výsledky bádání, publikované v polovině osmdesátých let v knize *Lidé a sídliště*, pohlížím jako na dobový dokument, tedy s kritickým odstupem, nikoli jako na absolutní pravdu o tehdejším postoji obyvatel k sídlištnímu bydlení. Ke kompletním zdrojovým datům, na jejichž základě badatelé formulovali své interpretace, jsem se bohužel nedostala. Část z nich je však v knize přetištěna, najdeme tam i základní informace o metodologii výzkumu. V publikovaných výstupech projektu se navíc tato dobová, politická a institucionální podmíněnost odráží nejzřetelněji. Jak nedávno připomenul sociolog Daniel Prokop: „Měření reality ve výzkumech může ovlivňovat to, jak o ní mluvíme, což zpětně mění realitu samu.“⁽⁶⁾ Zajímá mne proto, zda podobné úvahy nestály do jisté míry i za vydáním knihy *Lidé a sídliště*.

Výběr souborů

Podívejme se nejdříve z hlediska dějin architektury na samotný výběr porovnávaných obytných souborů. Autoři sem sice zařadili sídliště různého stáří, velikosti i polohy ve městě, nicméně i ta nejmladší sídliště byla postavena podle kvalitních projektů z šedesátých let a příliš se jich nedotkla radikální ekonomizace normalizační výstavby.⁽⁷⁾ Zbytek tvoří sídliště starší, včetně tradičnějších městských struktur z éry sorely. Rozlehlá utilitárně stavěná panelová města, kde dodnes bydlí největší podíl sídlištních obyvatel (Jižní Město v Praze nebo Bohunice a Starý Lískovec v Brně) tu nenajdeme. Výzkum probíhal v období, kdy překotná realizace těchto sídlišť sice již vyvolávala kritiku,⁽⁸⁾ nicméně jejich výstavba ještě nebyla dokončena, a nebylo je tedy možné do studie zařadit.

6 Daniel PROKOP, *Slepé skvrny*, Brno: Host 2020, s. 103.

7 Viz příslušné kapitoly knihy Lucie SKŘIVÁNKOVÁ – Rostislav ŠVÁCHA – Eva NOVOTNÁ – Karolína JIRKALOVÁ (eds.), *Paneláci 1*, Praha: Uměleckoprůmyslové museum 2016.

8 Viz ŠVÁCHA, „Stará města“, KRIVÝ, „Quality of Life“.

Přesto je důležité si při pohledu na výsledky výzkumu toto zúžení uvědomit. V polovině osmdesátých let, kdy byly výsledky výzkumu v knize *Lidé a sídliště* publikovány, již dominantní obraz sídliště tvořily právě ony obří sídlištní struktury, které výzkumníci do svého projektu, započatého o deset let dříve, nemohli zahrnout. Kniha tak ve výsledku analyzuje jiný sídlištní život, než s jakým měla většina čtenářů a čtenářek v roce jejího vydání osobní zkušenost.

Značná část zkoumaných souborů navíc patří mezi architektonicky i urbanisticky nejzdařilejší sídliště v České republice, zmiňme alespoň experimentální Invalidovnu, Pankrác či Ďáblice v Praze nebo Polabiny v Pardubicích. Namísto vzorku, který by věrohodně reprezentoval realitu bydlení na českých sídlištích v druhé polovině sedmdesátých let, tu před sebou až na výjimky máme *crème de la crème* poválečné bytové výstavby. Což se sice nepromítlo do všech oblastí života, jimiž se kniha zabývá, do pohledu obyvatel na architektonické kvality však zcela jistě ano.

Diskutabilní je i reprezentativnost výběru srovnávaných starších čtvrtí a souborů rodinných domů. Autoři se snažili najít části v blízkosti některých zkoumaných sídlišť. V Praze tak například s kvalitními sídlišti soupeřila jako zástupce starší městské čtvrti chátrající východní část Karlína⁽⁹⁾ nebo oblast kolem náměstí Svobody v Bubenči, která byla (a je) poznamenána hlukem a emisemi z čtyřproudé ulice Československé armády. Jako příklad čtvrti rodinných domků pak v Praze překvapivě posloužila poválečná Solidarita ve Strašnicích – tedy žádné vilky, ale ve své době výjimečné, úsporně řešené družstevní řadovkové sídliště z období dvouletky, při jehož stavbě se experimentovalo s betonovou prefabrikací. Opět tedy nejde o úplně reprezentativní vzorek.

9 Ve velmi špatném stavebně technickém stavu byly tehdy ovšem mnohé další historické čtvrtě širších center měst. Srov. Ivo HLOBIL, *Teorie městských památkových rezervací*, Praha 1985. Tématu byla v osmdesátých letech věnována i některá čísla časopisu *Architektura ČSR*, v roce 1986 č. 7, v roce 1988 č. 3.

Vlastnosti sídliště

Podívejme se nyní detailněji na ty části výzkumu, které byly věnovány názorům obyvatel na samotnou architekturu a urbanismus jejich sídlišť. Příslušnou kapitolu, nazvanou „Obyvatelé sídlišť a architektura“, uvádějí badatelé těmito slovy: „Odborníci ve všech zemích, kde se velké obytné soubory stavějí, posuzují jejich architekturu velmi kriticky. Hovoří dokonce o ‚krizi sídlišť‘ a volají po jejich nahrazení plnohodnotnými novými městskými čtvrtěmi.“⁽¹⁰⁾ Následuje výstižný přehled obsahu této kritiky i jejích souvislostí, který dokládá, že autoři (přínejmenším teoretik architektury Vítězslav Procházka) měli velmi slušný přehled o západní kritice modernistického urbanismu. Od „oddělení hlavních městských funkcí“ (tedy zónování podle Athénské charty) přes unifikovanou „monokulturu bytových domů“ a zrušení rozdílu mezi veřejným a polosoukromým prostorem až k „nedostatku urbančnosti, tj. městského charakteru sídlišť“. Autoři také sami přiznávají, že pojmy „panelák“ a částečně i „sídliště“ mají „pejorativní nádech“ i mezi tuzemskou veřejností.⁽¹¹⁾

První průzkum týkající se architektury probíhal pouze mezi obyvateli pražského sídliště Ďáblice, které sice patří mezi velké obytné soubory, vzniklo jako součást tzv. Severního města, ale rozhodně je nelze považovat za typický příklad tuzemského sídliště. Dodnes jde ostatně o oblíbenou lokalitu, zvláště po protažení linky C metra.⁽¹²⁾ Sídliště Ďáblice bylo postaveno podle projektu týmu architekta Viktora Tučka z druhé poloviny šedesátých let, který se po vzoru experimentálních sídlišť snažil uniknout uniformitě objemové typizace a prosadil množství atypických řešení – technologických,

10 MUSIL, *Lidé a sídliště*, s. 106–126.

11 MUSIL, *Lidé a sídliště*, s. 108–111.

12 Podle sociodemografické studie z roku 2017 je na sídlišti Ďáblice se svým bydlením i dnes spokojeno 80 % obyvatel – viz Tomáš FIALA – Jiří BRAŇKA – Jitka LANGHAMROVÁ – Ivana PŘIDALOVÁ – Hana ŘÍHOVÁ, *Sociodemografická studie sídliště Ďáblice* [powerpointová prezentace], <https://www.czechdemography.cz/res/archive/006/000718.pdf?seek=1558726856> (cit. 15. 3. 2021).

konstrukčních i dispozičních. Deskové domy mají oproti typovým podkladům upravené dispozice, nejsou zde použita prefabrikovaná bytová jádra; vstupní podlaží nejsou z panelů, ale z monolitického betonu, což umožnilo vytvořit velkorysé vstupní haly. Najdeme tu i zcela ojedinělou trojici věžových domů s terasovitou podnoží. Sídliště má přehledný urbanistický rozvrh dvou křížících se pěších tras, výjimečné jsou i parkové úpravy, včetně biotopového jezírka.⁽¹³⁾

V první části ďáblického šetření měli obyvatelé obodovat vlastnosti svého obytného souboru v předloženém seznamu. Na výběr ovšem měli pouze kladné charakteristiky – mohli sice dopsat i nějaké vlastní, uváděli je však prý jen sporadicky, takže nakonec nebyly vůbec vyhodnocovány. Po seřazení nabídnutých charakteristik podle počtu bodů obyvatelé své sídliště vyhodnotili jako „obytné a útulné, radostné, uspořádané, přívětivé a osobité“. Slabší bodové skóre získaly charakteristiky „rozmanitost a zajímavost“ a také „lehkost, švih a elegance“.⁽¹⁴⁾

Výsledky tohoto hodnocení veskrze kladných charakteristik, které navíc probíhalo jen na atypickém sídlišti Ďáblice, pak autoři ve shrnutí použili jako zevšeobecňující argument, že na rozdíl od „kritiků z řad odborníků [...] nalézají obyvatelé na nových obytných souborech leccos pozitivního“ a „vysoké hodnocení uspořádanosti a přehlednosti, jak se jeví obyvatelům ve vzhledu sídliště, je v rozporu s výroky odborníků o chaotičnosti sídlišť, ale i se stížnostmi obyvatel na špatnou orientaci v nich“.⁽¹⁵⁾

Výsledky šetření však lze interpretovat i z druhé strany – sídliště, které má být obytné a útulné, uspořádané, přívětivé i osobité, by mělo mít právě kvality, jimiž se Ďáblice liší od negativního dobového obrazu sídlišť. Tedy

13 Irena LEHKOŽIVOVÁ – Josef PLATIL – Ondřej TUČEK, *Sídliště Ďáblice: Architektura pro lidi*, Praha: Spolek přátel sídliště Ďáblice 2019; Michaela JANEČKOVÁ, „Praha – Ďáblice“, in: SKŘIVÁNKOVÁ – ŠVÁCHA – NOVOTNÁ – JIRKALOVÁ, *Paneláci 1*, s. 304–311.

14 MUSIL, *Lidé a sídliště*, s. 113–114.

15 MUSIL, *Lidé a sídliště*, s. 123–124.

– srozumitelný urbanistický rozvrh s jasnými orientačními body a centrálními uzly, zástavbu poskládanou z více typů domů, která vytváří různorodé prostředí, fasády, které nejsou utilitárně kasárenské, ale architektonicky řešené včetně detailů, variabilní dispozice, pečlivě promyšlený a realizovaný veřejný prostor včetně parků a v neposlední řadě řešení, která mohou zakládat identitu místa (jezíčko, pietně upravená stará střelnice). Ani Ďáblice však neuspěly v kategorii lehkosti, švihy a elegance ani rozmanitosti a zajímavosti. Dá se to číst tak, že panelová technologie je přes veškerou snahu architektů a využití atypových prvků ve své podstatě těžkopádná a ve své omezené skladebnosti monotónní.

Tímto směrem však Musilův tým neuvažoval, výzkumníci si nepoložili otázku, proč zrovna obyvatelé Ďáblic určité charakteristiky vyzdvihují, a jiné u nich propadají, ani jak to souvisí se specifickými rysy tohoto sídliště. Obdobné dotazníkové šetření nezopakovali na žádném z dalších vybraných sídlišť, a nemohli tak výsledky nijak porovnat. Navzdory prvotní rozvaze o výrazných odlišnostech mezi jednotlivými soubory nakonec badatelé vynášeli velmi všeobecné soudy.

Architektonický vkus?

V druhé části ěáblického šetření se tazatelé zaměřili na „architektonický vkus“ a předložili respondentům pět tabulí s fotografiemi, z nichž každá měla představit jeden „výtvarný ráz“ současné architektury. Byl tu soubor M „miesovské“ architektury, tabule S se skulpturálně pojatou architekturou, list V „připomínající svou formou práce průmyslových výtvarníků“, ukázky K čerpající z klasických forem a konečně tabule O s příklady, které „nesou zdůrazněné rysy obytnosti“.⁽¹⁶⁾ Lidé měli odpovědět na otázku, která z předložených skupin fotografií staveb odpovídá jejich vkusu nejvíce, na druhém místě a nejméně. S velkou převahou se respondentům nejvíce líbil soubor na tabuli O – vzhledem k tomu, že sem vedle velkorysých

16 *Ibid.*, s. 114–119, cit s. 114.

terasové bytovky, apartmánů přímořského letoviska, skandinávské řadovky či luxusního hotelu Pyramida výzkumníci zařadili také Wrightův dům nad vodopádem, je tato volba pochopitelná a troufám si říct, že by dnes, a nejen na sídlišti Ďáblice, dopadlo hlasování stejně.

Když se znovu podíváme na předložené příklady, bylo by velmi překvapivé, kdyby se v kontextu průzkumu týkajícího se bydlení prosadily jiné preference. Nejhůře hodnocená tabule S prezentuje velmi extravagantní, brutalistickou nebo experimentální architekturu; skupina V nabízí příklady technistní až futuristické estetiky; tradičnější K a miesovské M pak neobsahují, až na výjimky, příklady staveb pro bydlení. Naopak stavby zobrazené na preferované tabuli O splňují všechny požadavky, jaké můžeme na bydlení mít, od zasazení do přírodního rámce či upraveného prostředí přes tvůrčí, a přitom solidní, klidné a přívětivé architektonické řešení až k velkorysým lodžím či terasám, slibujícím podobně velkorysé vnitřní prostory. Spíš než o „architektonickém vkusu“ tak zalíbení v těchto příkladech pravděpodobně vypovídá o nenaplněných snech o bydlení. Badatelé výsledky vykládají tak, že „tři čtvrtiny respondentů požadují od architektury především přívětivé obytné prostředí ve formách, které nevybočují z běžné současné konvence“.⁽¹⁷⁾ Ovšem co má být ta konvence? Na fotografické tabuli O nenajdeme ani jeden příklad, který by se podobal realitě dobového bydlení v České socialistické republice. Konstatování výzkumníků, že architektura těchto staveb je v podstatě stejného typu jako naše nové obytné soubory, je pak opravdu hodně nadnesené.

Druhý průzkum⁽¹⁸⁾ týkající se názorů na architekturu probíhal ve všech sledovaných sídlištích a jeho respondenti hodnotili spokojenost s různými rysy svého obytného prostředí na pětistupňové škále. Vyjádřit se mohli k tvarům budov, kompozici sídliště, barevnému řešení fasád, zeleni, úpravnosti a čistotě veřejných prostor, k výhledu z oken,

17 *Ibid.*, s. 114–119, cit s. 117.

18 *Ibid.*, s. 117–123.

vzdálenostem mezi domy a orientaci v území. Za největší přednost sídlištního bydlení jejich obyvatelé považovali výhled z okna a zeleň a v zásadě neutrálně hodnotili celkovou kompozici sídliště. Kriticky se pak dívali na tvar budov, zvláště na hladké dlouhé bloky, lepšího skóre dosáhly sídliště s různorodou skladbou domů, příznivé výsledky měly soubory z období sorely. Vůbec nejhůř ze všech hodnocených kategorií dopadlo barevné řešení fasád. Negativně obyvatelé hodnotili také orientaci v území – tam nespokojenost výrazně rostla u větších a novějších souborů. Tento výsledek zcela odporuje lokálně omezenému dábskému průzkumu, kde se „uspořádanost a přehlednost“ umístila mezi vyzdvihovalými rysy sídliště.

Respondenti ze všech sídlišť, ale i dalších typů obytných čtvrtí, se vyjadřovali i ke vzdálenostem mezi domy. Většina obyvatel sídlišť (85 %) i rodinných domků je zhodnotila jako přiměřené, obyvatelé starších městských čtvrtí byli spokojeni o něco méně – asi třetina z nich považuje vzdálenosti mezi domy za příliš malé. Při pohledu na graf s celkovými výsledky této kategorie ve všech typech obytných čtvrtí se však zdá, že soused není nikdy dost daleko – jako zbytečně velké neoznačil vzdálenosti mezi domy téměř nikdo, a to ani ve čtvrtích rodinných domků.

Obyvatelé vs. odborníci?

Právě postoj ke vzdálenostem mezi domy spolu s pozitivními charakteristikami z lokálně omezené dábské studie vedly výzkumníky ke konstatování „skutečného názorového rozporu“ mezi „laickými uživateli a odbornými posuzovateli“: Podle dábského průzkumu oceňují lidé na sídlišti jeho „obytnost a útulnost“, „přívětivost a pohodu“ i „osobitost a výraznost“. Badatelé vyzdvihují také vysoké hodnocení „uspořádanosti a přehlednosti“, které je „v rozporu s výroky odborníků o chaotičnosti sídlišť“. Stejně tak podle badatelů posuzují uživatelé kompozici souborů neutrálně a velké odstupy mezi domy dokonce kladně, navzdory „odsudkům architektonické kritiky i odborné veřejnosti“ a navzdory

současnému směřování „spíše k sevřenějším formám s vyšší hustotou obyvatel“.⁽¹⁹⁾

Názor obyvatel je podle autorů sice méně poučený, ale na druhou stranu je věcný a méně zaujatý. Odborník, který si nevystačí s osobní zkušeností, ale čerpá i z poznatků svého vědního oboru, vidí architekturu „prizmatem svých teoretických znalostí a hypotéz, tedy vždy do určité míry apriorně a často jednostranně“.⁽²⁰⁾ Tímto důrazem na vnímání uživatelů oproti názoru odborníků také výzkumníci VÚVA do jisté míry nabourávají vládnoucí paradigma „vědeckého řízení společnosti“. Souzní tak s dobovou vlnou postmodernistického architektonického myšlení, které vyzdvihovalo právě vkus samotných obyvatel a široké veřejnosti.⁽²¹⁾ Představitelé postmoderny ovšem měli za to, že moderní architekturu pochopí a ocení jen odborná veřejnost, vzdělaná elita, kdežto pro běžného občana zůstávají její abstraktní formy nesrozumitelné.⁽²²⁾ Tým Jiřího Musila předkládá přesně opačný náhled na rozpor v hodnocení modernistické urbanity mezi odborníky a veřejností – tedy odborníci jsou kritičtí, obyvatelé spokojeni.

Do jaké míry přijala nejširší veřejnost v tehdejší Československu modernistické architektonické principy a formy, je těžko zodpověditelná otázka. Domnívám se, že lidé hlavnímu poselství jazyka typizace a seriality, tedy především určitému standardu pro všechny obyvatele i deklarované rychlosti výstavby a ekonomické výhodnosti

19 *Ibid.*, s. 123–124.

20 *Ibid.*, s. 124–125. Zde autoři v podstatě míří i do vlastních řad, mezi „odborníky“ zmiňují kromě architektů i sociology a psychology.

21 Myšlenky postmoderny i texty Roberta Venturiho a Denise Scott-Brown nebo Charlese Jenckse byly v době vydání knihy v českém expertním prostředí již vcelku známé, vznikaly i samizdatové překlady.

22 Například Mary McLeod ve svém souhrnném článku o postmoderně a dekonstrukci mluví o sdíleném pocitu amerických architektů v sedmdesátých letech, že „modernismus selhal v komunikaci vůči jakékoli jiné skupině publika kromě profesionálů“. Mary MCLEOD, „Od postmodernismu k dekonstruktivismu: Architektura a politika v éře Ronalda Regana“, in: Monika MITÁŠOVÁ (ed.), *Oxymorón & Pleonasmus. Texty kritické a projektivní teorie architektury*, Praha: Zlatý řez 2012, s. 105–143, cit. s. 116.

(která ovšem nebyla nikdy prokázána), dobře rozuměli. Tisk o sídlišťích ostatně po celá šedesátá léta referoval ve velmi pozitivním duchu.⁽²³⁾ Urbanismus sídlišť i racionální formy jednotlivých domů také navazovaly na dobře známou estetiku architektury z období první republiky, které bylo od šedesátých let (a dodnes je) vnímáno pozitivně až zidealizovaně, alespoň tedy v apolitické rovině.⁽²⁴⁾

S proměnou společnosti a jejích hodnot během sedmdesátých, a především osmdesátých let se však, jak píše architekt Václav Králíček, „program našeho stavebnictví“ stává „anachronismem“. „Okouzlení technikou a průmyslem dnes nahradila nedůvěra vůči nim.“⁽²⁵⁾ Výzkum Musilova týmu se trefil do období, kdy mezi experty již kritika architektonického modernismu velmi rezonovala, ale mezi širší veřejnost zatím tyto změny v pohledu na město, jeho hodnoty i estetiku pronikaly jen zvolna.⁽²⁶⁾ Ponor do časopisu *Domov* sice jednoznačně svědčí o tom, že během sedmdesátých let probíhal (nejen estetický) posun ke konzervatismu, k vnímání bytu jako ryze soukromého útulného vesmíru, jehož podoba je často v kontrastu k racionální a unifikované podobě samotných domů,⁽²⁷⁾ nicméně reálným problémem zůstávalo vůbec nějaký byt získat. V situaci přetrvávajícího nedostatku bytů a ve srovnání se značně zanedbaným starším bytovým fondem byl zkrátka byt v paneláku, zvláště pro mladé rodiny, i nadále výhodou.

23 Viz ŠVÁCHA, „Stará města“.

24 Více o proměňujícím se obrazu jednotlivých období našich dějin Stanislav HOLUBEC, *Ještě nejsme za vodou*, Praha: Scriptorium 2015, k pohledu na první republiku zvl. s. 34–49.

25 Václav KRÁLÍČEK, „Architektura bez architekta“, *Umění a řemesla*, 1986, č. 3, s. 32–33 a 83–85.

26 Srov. Matěj SPURNÝ, kapitoly „Věda a plán až do obyváků: městské plánování a proměna bydlení v Československu (1955–1980)“ a „Nehostinnost spočitatelného světa: proměna představ o domově jako jeden z kořenů krize technokratického socialismu“, in: Vítězslav SOMMER a kol., *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu, 1956–1989*, Praha: Ústav soudobých dějin AV ČR a NLN 2019, s. 138–190.

27 Michaela JANEČKOVÁ, *Domov na stránkách časopisu Domov*, přednáška na doktorandské konferenci Ústavu pro dějiny umění FF UK, 8. 5. 2018, Praha: Galerie Tranzitdisplay.

Náznačky změny ve vnímání sídlišť však Musilův výzkum také přináší: s vyššími příjmy, a především s vyšším dosaženým vzděláním, míra spokojenosti s bydlením na sídlišti klesá, zatímco v jiných typech zástavby nemá výše příjmů ani vzdělání na spokojenost žádný vliv. Badatelé toto zjištění nijak neinterpretují, nabízí se však minimálně dvojitý vysvětlení – buď sídliště nesplňovalo subtilnější a komplexnější nároky vzdělanějších a lépe situovaných vrstev na obytné prostředí, nebo byl ve hře obecně nižší status sídlišťního bydlení oproti historickým čtvrtím.

V dobrém světle

Je možné spekulovat, že kniha *Lidé a sídliště* měla nepřehlédnutelnou proměnu uvažování o vystavěném prostředí, která rezonovala v expertním prostředí, marginalizovat poukazem na empirická data. Ta svědčila o tom, že lidé jsou na rozdíl od expertů s typizovanými, prefabrikovanými a centrálně plánovanými sídlišti spokojeni. Michal Kopeček ve studii věnované sociálnímu výzkumu a sociologii jako nástroji vládnutí po roce 1969 na základě archivních záznamů uvádí, že cílem výzkumů veřejného mínění bylo především „poskytovat aktuální empirická data o společnosti a jejích proměňujících se postojích pro účely vládnutí“. Týkalo se to především Ústavu pro výzkum veřejného mínění, který byl podřízen odboru propagandy a agitace ÚV KSČ; ten také rozhodoval o tom, které údaje budou poté užívány jako propagandistický materiál v odborném a denním tisku.⁽²⁸⁾

Výzkumný ústav výstavby a architektury, kde vznikala Musilův výzkum, spadl pod Ministerstvo výstavby a techniky (od roku 1983 Ministerstvo stavebnictví), byl tedy v jiném, méně exponovaném postavení. Sociologické oddělení VÚVA fungovalo v období normalizace jako jedna z nik na

28 Michal KOPEČEK, „Kritika, řízení, byznys“, in: Michal KOPEČEK (ed.), *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu*, Praha: Argo 2019, s. 217–265.

periferii oboru, v nichž se badatelé bez ohledu na hlavní marxisticko-leninský sociologický proud snažili o smysluplný empiricky orientovaný výzkum.⁽²⁹⁾ Nicméně i sám Musil se roce 2004 k výzkumu sídlišť VÚVA vyjádřil rezervovaně: „Je zapotřebí kriticky dodat, že je to práce, na které je doba, ve které jsme ji psali, patrná.“⁽³⁰⁾

Sídlištní výzkum Musilova týmu jako celek rozhodně nelze jednoduše zpochybnit a odmítnout jako „angažovanou vědu“. Život na sídlišti nahlíží z mnoha různých úhlů a nevyhýbá se ani pojmenování problémů a hledání jejich řešení v budoucnu. Většina závěrů stojí na pevném odborném i empirickém podkladě. Výše uvedené sondy do několika dílčích dotazníkových šetření a jejich interpretace, stejně jako samotný výběr zkoumaných souborů, však poukazují na to, že autoři se architekturu a urbanismus sídlišť přinejmenším snažili ukázat v tom lepším světle. Motivací mohla být opatrnost, snaha předejít takovým problémům, do nichž se dostalo sociologické oddělení VÚVA i sám Jiří Musil v roce 1977.

V roce 1976 vyšla ve sborníku VÚVA *Otázka urbanizace*⁽³¹⁾ studie Lubomíra Kotačky „Preference sídelních typů mezi obyvatelstvem ČSSR“. O rok později pak výsledky tohoto výzkumu shrnul Jiří Musil ve své knize *Urbanizace v socialistických zemích*,⁽³²⁾ kterou už ovšem vydalo stranické nakladatelství Svoboda. Jak píše sám Musil, zde publikované výsledky Kotačkova výzkumu vyvolaly „velkou ideologickou nelibost tehdejšího ministra Františka Šrámka, vedoucího resortu, kam VÚVA patřil, ale opět díky některým lidem vedoucím ústav oddělení útok přežilo“.⁽³³⁾ Šlo přitom o zdánlivě nevinné zjištění, že bydlení ve velkých městech není příliš atraktivní (preferuje ho jen 11 % obyvatel), navíc

29 *Ibid.*, s. 232.

30 Jiří MUSIL, „Poznámky o české sociologii za komunistického režimu“, *Sociologický časopis*, roč. 25, 2004, č. 5, s. 573–595.

31 Jiří MUSIL (ed.), *Otázky urbanizace*, Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury 1976.

32 Jiří MUSIL, *Urbanizace v socialistických zemích*, Praha: Svoboda 1977.

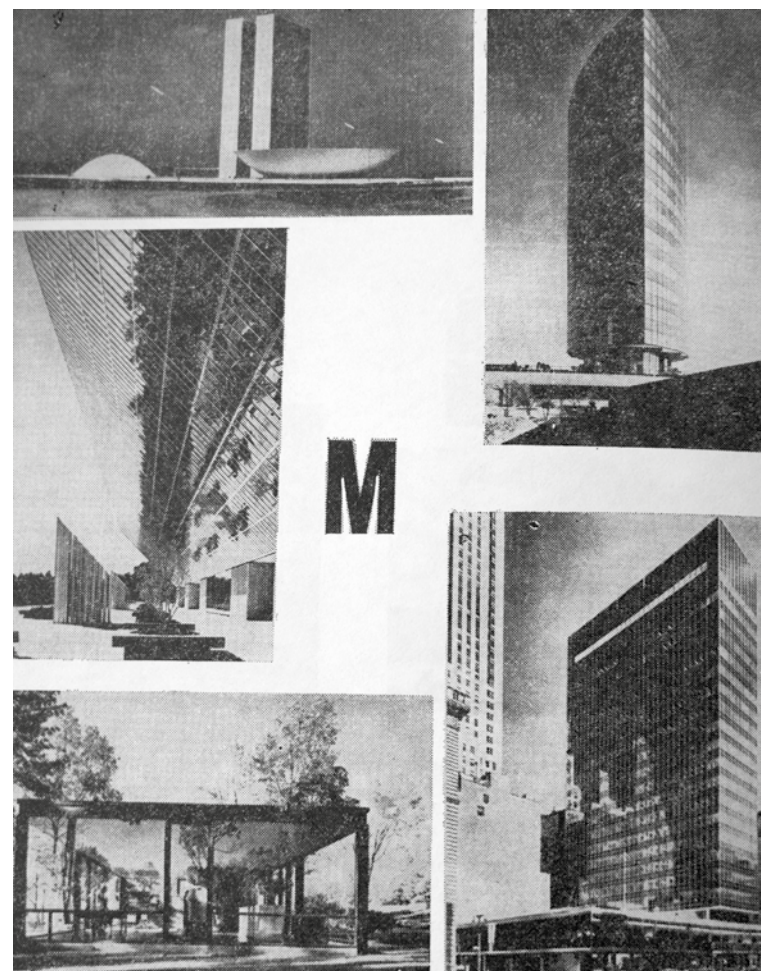
33 MUSIL, „Poznámky“, s. 592.

*Tabule z knihy Lidé a sídliště
(s. 115–119) s ukázkami
současné architektury vždy
„téhož výtvarného rázu“.
Respondenti měli vybrat, která
ze skupin fotografií staveb
odpovídá jejich vkusu nejvíce,
která je na druhém místě
a která se jim líbí nejméně.*

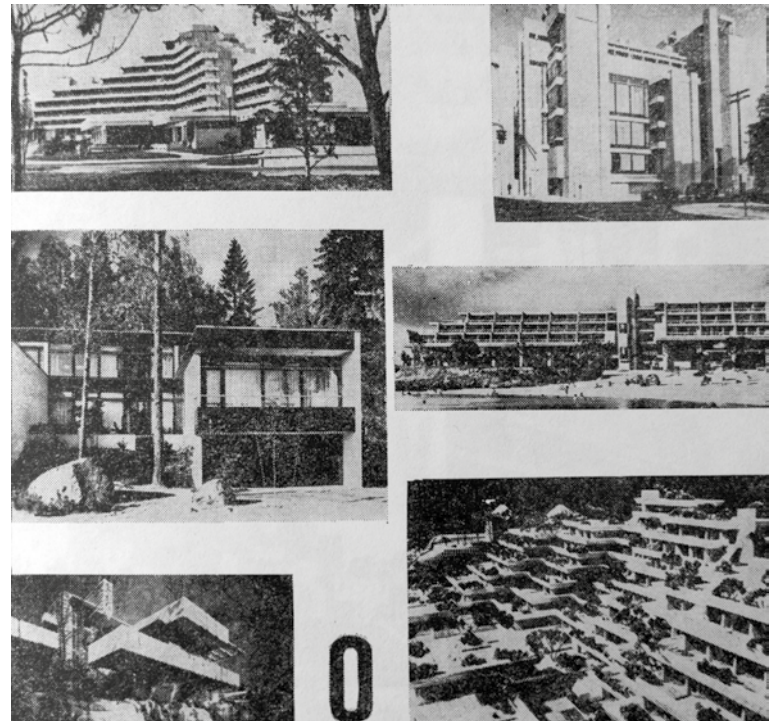
*Tabule K: architektura
klasických forem*

Sídliště a sny o bydlení

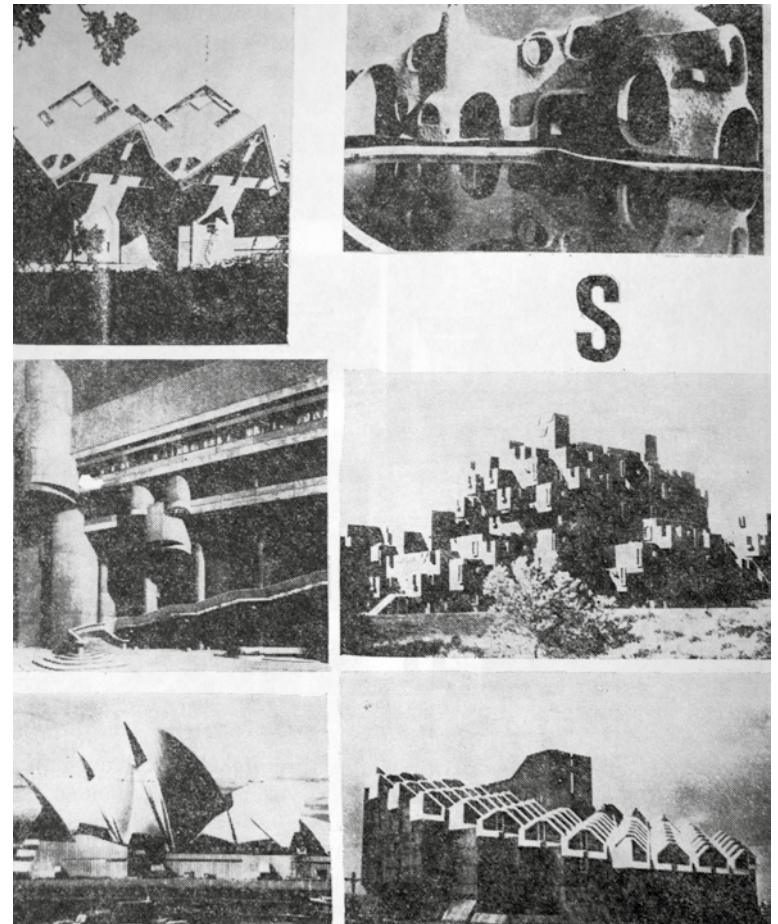
*Tabule M: „Miesovská“
architektura*

Karolina Jirkalová

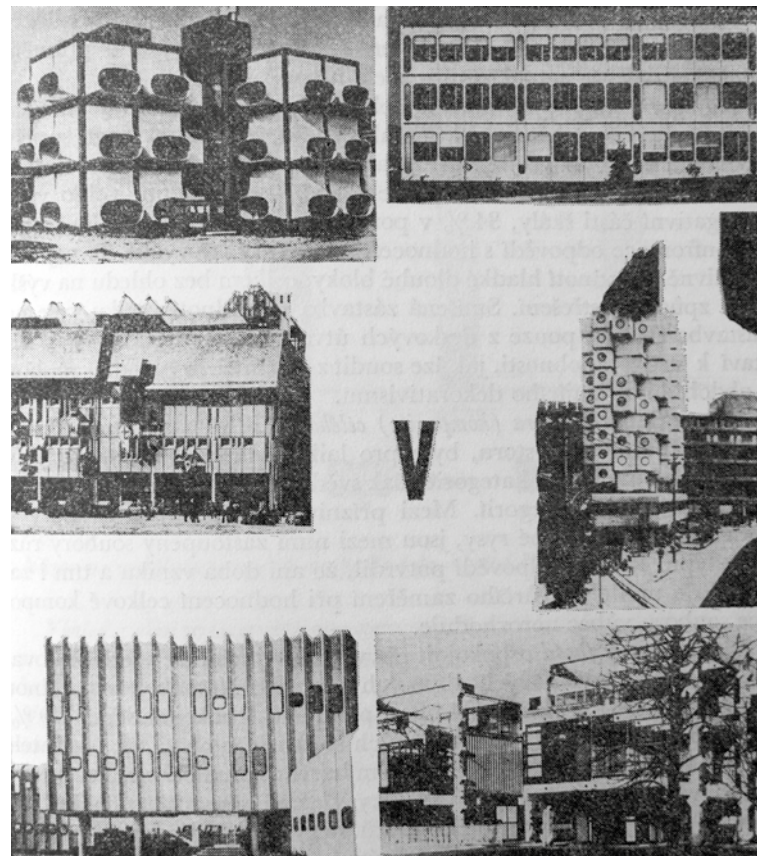
*Tabule O: stavby se
„zdůrazněnými rysy obytnosti“*

Sídliště a sny o bydlení

*Tabule S: skulpturně
pojatá architektura*

Karolina Jirkalová

*Tabule V: stavby „připomínající
svou formou práce
průmyslových výtvarníků“*

Sídliště a sny o bydlení

jeho přitažlivost oproti situaci v druhé polovině šedesátých let klesla. Oproti tomu stoupla rezidenční atraktivita malých obcí v blízkosti velkých, ale i malých a středních měst, které v součtu tvoří vůbec nejvíce oblíbené rezidenční lokality.⁽³⁴⁾

Lze se domnívat, že vydání knihy *Lidé a sídliště* v roce 1985 mělo, alespoň do určité míry, i propagační účel. Na pultech se objevila právě v době, kdy kritika klíčových principů sídlištní výstavby (tedy už nejen bláta a chybějící vybavenosti) čím dál častěji a otevřeněji pronikala do denního tisku i televize.⁽³⁵⁾ Už v předmluvě ostatně čteme:

Studie (...) pomůže – jak doufáme – odstranit některé předsudky o sídlištích. Mají je obvykle ti, kdo je znají jen „zvenku“ a kdo v nich nežijí, a přispívají k nim někdy i hromadné sdělovací prostředky používáním takových pojmů jako „anonymita sídliště“, „sídlištní život“ apod.⁽³⁶⁾

Knihu navíc nevydal ve své odborné řadě VÚVA, ale vyšla ve výpravné, fotografiemi doplněné podobě ve stranickém nakladatelství Svoboda. A to, jak ukázal případ zveřejnění výsledků studie Lubomíra Kotačky v knize téhož nakladatelství, znamenalo výrazně vyšší míru ideologického dohledu.

Nekončící diskuse o urbanismu

V knize *Lidé a sídliště* nabízí Musilův tým i svůj náhled na budoucí vývoj architektury a urbanismu bytové výstavby. Vzhledem k celkově pozitivnímu obrazu sídlištního života, který jejich studie předkládá, není překvapivé, že do budoucna s žádnými velkými změnami nepočítají. Bytová výstavba bude mít podle nich jen trochu „volnější tempo

34 MUSIL, *Urbanizace*, s. 214–215.

35 ŠVÁCHA, „Stará města“, s. 350–353.

36 MUSIL, *Lidé a sídliště*, s. 8.

a komornější dimenze“ a již realizované obytné soubory se budou „postupně kultivovat a polidštovat“. Nejvíce prostoru věnují urbanistickým otázkám, především možnému návratu k tradiční blokové zástavbě s polyfunkčními ulicemi a náměstími. Musilův tým je přesvědčen, že prostý návrat k těmto městským strukturám „není možný“. Tradiční blokový urbanismus s polyfunkční zástavbou, k němuž se přikláněli architekti nejen na Západě, je podle autorů pro tehdejší dobu nevhodný; jde o formy, „které vznikly za jiných sociálních, ekonomických a technických podmínek“.⁽³⁷⁾

V průběhu osmdesátých let a s novou razancí po roce 1989 však v architektuře postupně převážil zcela opačný trend. Novým mainstreamem se stává tradiční městské blokové schéma.⁽³⁸⁾ Realizaci nových souborů v tradiční mřížce však dodnes často brání přísné hygienické normy oslunění, osvětlení a hluku, vycházející z funkcionalistické tradice přemýšlení o městě. Právě tento rozpor mezi hygienickými přednostmi volné zástavby a dnes vyzdvihovalými městotvornými kvalitami blokového uspořádání byl podstatou nedávného boje o nové pražské stavební předpisy.⁽³⁹⁾ Odvržení modernistického urbanismu ve prospěch blokové zástavby je v současné době v architektonické debatě natolik dominantní, že se promítá i do návrhů revitalizací stávajících sídlišť.⁽⁴⁰⁾

37 *Ibid.*, s. 125.

38 Viz například studie zástavby původně drážních pozemků v Praze na Smíchově (urbanistická studie A69 z roku 2014, po soutěži v roce 2015 rozpracováno ateliérem Kuba Pilaf Architekti), <https://iprpraha.cz/projekt/39/smichov-city> nebo v Bubnech (studie Pelčák a partner architekti a Thomas Müller Ivan Reinmann architekten z Berlína, 2019), viz: „Praha už ví, jak budou vypadat nové Bubny. Stavět se začne do 5 let“, *Institút plánování a rozvoje hlavního města Prahy*, 11. června 2019, <https://www.iprpraha.cz/budoucibubny> (cit. 15. 3. 2021).

39 Shrnutí kauzy viz „Praha se zbavila povinnosti proslunění bytů. Opět mohou vznikat čtvrti jako Vinohrady nebo Dejvice“, *Institút plánování a rozvoje hlavního města Prahy*, 23. října 2018, <https://www.iprpraha.cz/proslunenischvaleno> (cit. 15. 3. 2021).

40 Tento přístup je zřetelný v projektu *Sídliště, jak dál?*, který probíhal mezi lety 2014–2015 na FA ČVUT, viz například studentské návrhy, které vznikly v roce 2014 v rámci v ateliéru Kohout – Tichý, dostupné na: <http://www.sidlistejakdal.cz/galerie/studentske-projekty/> (cit. 17. 3. 2021), nebo knihu Michal KOHOUT a kol., *Sídliště, jak dál?* Praha: Fakulta architektury ČVUT 2016.